

Terebinth

vereniging voor funeraire cultuur

- 200 jaar koningshuis: de andere graven van de Oranjes
- Even voorstellen: De Nieuwe Noorder
- Maria Rust

Graven op internet: funeraire cultuur van de Oranje- Nassaus

Met de trefwoorden 'Oranje' en 'graf' krijg je op Google meer dan 380.000 resultaten. Een groot deel van de suggesties is gewijd aan de koninklijke grafkelder in Delft. De website van koninklijkhuus.nl, dodenakkers.nl en oudeennieuwekerkdelft.nl lichten de zware deksteen die de toegang tot de kelder afsluit, op. Maar het blijft op alle sites bij de standaardinformatie over wie waar ligt en een plattegrond. Goede achtergrondinformatie over de aanleg, onderhoud etc. heb ik niet kunnen vinden. De grafkelder is, in tegenstelling tot de Koninklijke Crypte van Laken, waar een groot deel van de familie Saksen-Coburg-Gotha is

bijgezet, niet toegankelijk voor het publiek (voor openingstijden zie www.monarchie.be).

De journalist L.E. Mokveld van de *Delftsche Courant* was bij de bijzetting van prinses Pauline op vrijdag 7 april 1911 aanwezig. Hij had per vergissing een uitnodiging ontvangen en liet deze kans niet onbenut (www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1561858/2005/08/15/Historie-Journalist-in-1911-in-Koninklijke-grafkelder.dhtml).

Niet alle Oranjes vonden hun laatste rustplaats in Delft. Een deel van de familie is in Leeuwarden (de Friese Nassaus) en Buren (Egmonds)

begraven. Op geschiedenis24.nl is het verhaal te lezen van de (her) ontdekking van de grafkelder van de tak Nassau-Breda in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Breda. Er staat zelfs een animatie van de grafkelder op. Over de familiegraven van Oranje-Nassau kom je veel te weten op hethuisvanoranje.nl. De site is informatief, maar moeilijk navigeerbaar. Je moet voortdurend terug naar de sitemap (inhoud). De informatie over het leven, de dood en de laatste rustplaatsen van de buitenechtelijke (dat klinkt toch beter dan dat vreselijke woord bastaards) kinderen van de Oranjes is boeiend om te lezen.

Bartho Hendriksen

Funeraire varia

Presentatie database historische grafzerken

In aansluiting op de lezing van de Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK) op de jaarvergadering van de Terebinth op 27 april jl., nodigt de SOGK u van harte uit voor de eindpresentatie van de database Historische Grafzerken op vrijdag 27 september 2013. Anne Baljeu onthult de inhoud en mogelijkheden van deze database. Daarbij houdt ze een lezing over de vertelkracht van met name historische grafzerken. De grafteksten geven niet alleen weer uit welke periode ze stammen (hierin zijn trends aan te duiden), maar vertellen ook iets over het beeld van leven en dood in een bepaalde tijd. In de database is informatie als geboorte- en sterfdata, grafscript, iconografie, materiaal, afmetingen en bijzonderheden (zoals familieverbanden met andere begravenen) opgenomen. Ook staat de ligging van de zerk aangegeven op een plattegrond en is elke beschrijving voorzien van een foto van de zerk. De database fungeert als ontsluiting van primaire historische bronnen die iets vertellen over heden en verleden.

Het programma vrijdag 27 september:

- 15.00 uur ontvangst koffie/thee
- 15.30 uur introductie Peter Breukink (directeur SOGK)
- 15.40 uur aanvang presentatie/lezing (inclusief pauze)
- 17.15 uur afsluitende borrel met hapjes
- 18.00 uur einde programma

GRAFSTEEN ROND DE KERK VAN HOLWERDE. FOTO: SOGK

Locatie: Remonstrantse kerk, Coehoornsingel 14 te Groningen (loopafstand van het Centraal station). Aanmelden kan telefonisch op 050-3123569 of via de mail: info@groningerkerken.nl o.v.v. Eindpresentatie database Historische Grafzerken.

Databestand

Het bestuur is op zoek naar een vrijwilliger die een databestand wil opzetten van onder andere contactadressen en een classificatie van alle begraafplaatsen en kerkhoven in Nederland. Het databestand is bestemd voor intern gebruik en voor de Terebinth-website. We zoeken een actief persoon met kennis van het opzetten en bijhouden van databestanden. Meer informatie bij het bestuur: bureau@terebinth.nl

Leden zoeken leden

Het wil niet vloten met de aanmelding van nieuwe leden. Per 15 juli telt de vereniging 439 leden van wie 36 de contributie voor 2013 nog niet hebben betaald.

Op de AV werd het beleidsplan van het bestuur aangenomen waarin staat de vereniging streeft naar 500 leden op 1 januari 2014. Onder het motto 'Leden zoeken leden' zouden leden nieuwe leden gaan werven. Al een paar leden hebben een nieuw lid aangebracht maar er zijn er nog zeker 61 te gaan.

STIELES ROND DE KERK VAN EENUM (LOPPERSUM) FOTO: SOGK

Inhoud

In de periode 2013-2015 herdenken we dat de Oranjes tweehonderd jaar de koningen leveren aan het Koninkrijk der Nederlanden. In deze *Terebinth* aandacht voor minder bekende rustplaatsen van de Oranjes. Zowel de grafkelder van de Friese Nassaus in Leeuwarden als de graven in Leiden, Ouderkerk aan den IJssel en Buren passeren de revue. Ook komen de laatste rustplaatsen van geliefde dieren van de Oranjes aan bod. Dit nummer sluit toevallig aan bij het overlijden van prins Friso. Hij werd op 16 augustus begraven op de Nederlands-hervormde begraafplaats van Lage Vuursche. Gewone maar daarom bijzondere begraafplaatsen als Maria Rust in Rockanje en De Nieuwe Noorder in Amsterdam worden in het zonnetje gezet.

En verder

- 2 Graven op internet / Funeraire varia
- 3 Mens & Plek: Antoine Fonville
- 4 Bijgezet buiten de koninklijke grafkelder
- 5 Een vergeten grafkelder in Buren
- 6 Boeken- en media
- 8 Maria Rust in Rockanje: een 'bijzondere' begraafplaats
- 10 Even voorstellen: De Nieuwe Noorder
- 12 Graven van de Nassaus in Leeuwarden, Leiden en Ouderkerk aan den IJssel
- 13 De Oranjes en de dood van hun lievelingsdieren
- 14 Bestuursnieuws
- 16 Uit het veld / Colofon

OMSLAG: HET GRAFMONUMENT VAN MARIA VAN ORANJE, MAXIMILIAAN VAN EGMOND EN ANDERE FAMILIELEDEN IN DE PUNT VAN HET KOOR VAN DE ST. LAMBERTUSKERK IN BUREN FOTO: RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED

FOTO BOVEN: DETAIL GRAFSTEEN IN DE ST. LAMBERTUSKERK IN BUREN FOTO: BARTHO HENDRIKSEN

FOTO ONDER: DE NIEUWE NOORDER IN AMSTERDAM, RECHTS DE OUDE AULA FOTO: LIESBETH VERMEULEN

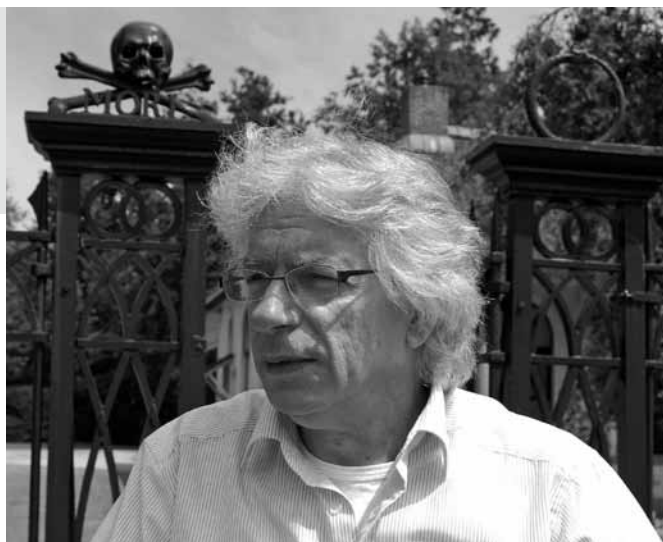
Mens & Plek

Naam Antoine Fonville
Leeftijd 60 jaar
Functie Eigenaar/eindredacteur websites o.a. uitvaartinformatie.nl en begraafplaats.org

Op de geheel gerestaureerde algemene begraafplaats Spanjaardslaan in Leeuwarden treffen we elkaar bij het gietijzeren toegangshek. Het ontwerp ervan is van Jaane van der Wielen, met niet mis te verstane funeraire symbolen: aan weerszijden twee doodskoppen met kruisende dijbeenderen en twee staartbijtende slangen, zonder de vlinders die helaas gevlogen zijn.

Antoine heeft zich in een stichting beijverd voor herstel en restauratie van deze gesloten begraafplaats. Het terrein was geheel verwilderd en de graven met het lijkenhuisje waren ogenschijnlijk niet meer van de vergankelijkheid te redden. Een van de weinige graven die nog stonden als een huis was het graf van Lourens F. Zandstra, de in 1923 overleden medeoprichter van de afdeling Leeuwarden van de politieke partij de SDAP, de voorloper van de PvdA.

In een opbouw met grof gehakt graniet ligt een verzonken bronzen plaat met een portret van de overledene. Onder het portret vecht een groep mannen tegen een draak: de heilige Joris hoeft het niet meer alleen te doen. Door subsidies van de gemeente is de restauratie vlotgetrokken en staat het lijkenhuisje er als nieuw bij. De vele ijzeren hekjes rond de deels opgehoogde grafmonumenten zijn van roest ontdaan en geschilderd.

FONVILLE BIJ HET TOEGANGSHEK

Afkomstig uit het welzijnswerk heeft Antoine na een studie bedrijfskunde als beheerder in het crematorium van Groningen gewerkt. Toen al had hij optimalisering van de dienstverlening in een vaak nog star werkende organisatie als hoogste doel. Met zijn websites probeert hij op onafhankelijke wijze de bezoeker zo goed en breed mogelijk te informeren over alle aspecten van een uitvaart: verzekeren, begraven, cremeren, rouwverwerking, checklijsten, adressengids en een uitvaartencyclopedie.

Bert Pierik

Bijgezet buiten de koninklijke grafkelder

In de periode 2013-2015 herdenken we dat de Oranjes tweehonderd jaar de koningen leveren aan het Koninkrijk der Nederlanden. Toen een revolutionair Frans leger in 1795 de Republiek binnenviel, vluchtte stadhouder Willem V naar Engeland. Na het vertrek van de Fransen in 1813 keerde zijn zoon terug. Twee jaar later werd deze Willem I de eerste koning van het Koninkrijk der Nederlanden.

Toen Willem I in 1843 overleed, werd hij in de koninklijke grafkelder in de Nieuwe Kerk in Delft bijgezet. Hoewel het begraven in kerken in Nederland in 1827 was verboden, bepaalde de Begrafeniswet van 1869 dat de wet niet geldt voor leden van het koninklijk huis. Stadhouders Willem V was al in 1806 als balling in het Duitse Brunswijk overleden en daar begraven. Pas in 1958 werd zijn stoffelijk overschot alsnog bijgezet in Delft.

Dynastieke dynamiek

De Oranjes stammen af van de grafelijke familie Nassau uit het Duitse Dillenburg. Toen Engelbrecht I in 1403 trouwde met Johanna van Polanen, verwierven de Nassaus Breda. In 1544 erfde Willem van Nassau van zijn neef René van Châlon het Franse prinsdom Oranje. Sindsdien was onze Willem ook prins van Oranje. Toen Philips II in 1559 naar zijn koninkrijk in Spanje vertrok, benoemde hij als heer

der Nederlanden Willem tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Als leider van de Opstand was Willem sinds 1572 namens de Staten-Generaal stadhouder van deze provincies. Nadat met de dood van stadhouder-koning Willem III de Hollandse tak van de Oranje-Nassaus was uitgestorven, werden de Friese Nassaus, nazaten van Willem's broer Jan, ook stadhouder van de andere gewesten.

Talrijke graven

De dynastieke perikelen hadden gevolgen voor de plaatsen waar telgen van de familie Oranje-Nassau werden begraven en soms herbegraven. Terwijl de Nassaus in Dillenburg een graf hadden, werden Engelbert I en zijn opvolgers in de Grote Kerk in Breda bijgezet. Toen de Tachtigjarige Oorlog uitbrak, lag Breda in het gebied waar de Spaanse koning Philips II het voor het zeggen had. Na de moord op Willem van Oranje in 1584, werd hij begraven in

de Nieuwe Kerk van al het bevrijde Delft. Sindsdien is dit de belangrijkste laatste rustplaats van de Oranjes.

Door de talrijke vertakkingen van de Oranje-Nassaus zijn de graven van de nazaten echter op veel plaatsen te vinden. Zo liet Johan Maurits, kleinzoon van een broer van Willem van Oranje, zich na zijn overlijden in 1679 bijzetten in een tombe buiten het Duitse Bergendael. Hij was daarmee een van de eersten die zich buiten de bebouwde kom liet begraven. Overigens is zijn stoffelijk overschot kort daarop alsnog in de kerk van Siegen bijgezet. Stadhouders Willem III die ook koning van Engeland was, werd na zijn overlijden in 1702 in de Westminster Abbey te Londen begraven. Totdat de Friese Nassaus in 1747 stadhouder van de overige gewesten werden, lieten zij hun overledenen in de Grote Kerk te Leeuwarden bijzetten.

Geliefde dieren

In dit jubileumjaar van ons koninkrijk zoekt *Terebinth* in op minder bekende rustplaatsen voor de Oranjes. Zowel de grafkelder van de Friese Nassaus in Leeuwarden als de graven in Leiden, Oudekerk aan den IJssel en Buren passeren de revue. Niet in de laatste plaats besteedt ons tijdschrift aandacht aan de laatste rustplaats van geliefde dieren van de Oranjes. En daarmee komt toch het Delftse praalgraf weer in beeld. Want ligt aan de voeten van de liggende Willem niet een hondje? Het dier staat symbool voor de trouw waarmee de Vader des Vaderlands zijn volk heeft gediend.

Wim Cappers

Door de talrijke vertakkingen van de Oranje-Nassaus zijn de graven van de nazaten op veel plaatsen te vinden

Praktische informatie

De Sint Lambertuskerk is open voor
bezoek van dinsdag t/m zaterdag van
13.30 uur t/m 16.00 uur in de periode
april/september

Adres: Markt 4, 4116 BE Buren

gen een opschrift, zodat met zekerheid kon worden vastgesteld dat het Maria van Oranje en Maximiliaan van Egmond, haar grootvader, betrof. In de overige halfvergangene kisten lagen drie andere familieleden. Na de ontdekking werden de stoffelijke resten omgekist en de grafkelder dichtgemaakt.

Grafmonument

In 1901 werd in de kerk een grafmonument onthuld met de tekst: 'Maria, gravin van Hohenlohe geboren prinses van Oranje-Nassau overleden 30 sept. 1616 stichteres van het weeshuis alhier. Maximiliaan van Egmond [...] en andere familieleden van de graven van Buren.' Toen werd er ook een toegang tot de grafkelder gemaakt. Bij de restauratie in 1975-1980 werd de kerk teruggebracht in de staat van voor de Reformatie. Het koor werd heringericht, het monument verplaatst naar de huidige plek in de punt van het koor en het toegangshuisje tot de grafkelder afgebroken. De grafkelder werd definitief afgesloten met een deksteen, de tekst: 'Ingang grafkelder prinses' houdt de herinnering aan Maria van Oranje levend.

Bartho Hendriksen

Met dank aan Jan Hogendoorn

WILLEM VAN ORANJE EN ANNA VAN BUREN
VOOR DE ST. LAMBERTUSKERK IN BUREN

Een vergeten grafkelder

De opvallende toren van de Sint Lambertuskerk bepaalt al eeuwenlang de skyline van Buren. Het stadje siert zich graag met de titel 'Oranjestad'. In 1551 trouwde Willem van Oranje in de Sint Lambertuskerk met Anna van Egmond (Buren), de rijke erfdochter van het graafschap Buren. Sindsdien is de titel 'graaf van Buren' in het bezit van de familie Oranje-Nassau.

Voor de inzegening kwamen niet alleen de families van het bruidspaar maar ook de bisschop van Keulen en tal van andere gasten naar Buren. Aan het huwelijk waren bijna drie jaar van onderhandelingen voorafgegaan. In Buren heeft het paar zich na de bruiloft niet meer vertoond, maar leidde een vorstelijk leven aan het hof in Brussel en op het kasteel van Breda. Op 24 maart 1558 overleed de pas 25-jarige Anna aan een onbekende ziekte. Ze werd begraven in de grafkelder van de Nassaus in Breda. Willem en Anna kregen drie kinderen. Hun eerste kind overleed al vroeg en ligt begraven bij de moeder. De oudste zoon, Philips Willem, bracht een groot deel van zijn ongelukkige leven door in ballingschap. Hij overleed in 1618 en werd in Diest begraven.

Maria van Oranje

Het derde kind was Maria (1556-1616). Ze besteedde haar leven aan het beheer van de 'Burense' goederen die zij van haar moeder had geërfd. Ze trouwde pas op 39-jarige leeftijd (in 1595) met Philips van Hohen-

lohe. Al die tijd had haar halfbroer Maurits, bevreesd dat hij zijn deel van de erfenis van hun vader Willem van Oranje zou verliezen, zich verzet tegen een huwelijk. Na de dood van haar man in 1606 trok Maria zich terug op het kasteel van Buren en besteedde haar leven aan goede werken, waaronder de stichting van een weeshuis (nu museum). Ze overleed in 1616 en werd bijgezet in de grafkelder van de familie Van Egmond in het koor van de Lambertuskerk. Na verloop van tijd vervaagde de herinnering aan Anna van Buren en raakte de grafkelder in vergetelheid.

Grafkelder Van Egmonds

Dankzij het doorzettingsvermogen van dominee J. van den Kieboom werd in 1895 de grafkelder ontdekt. Geruchten over de rustplaats deden al lang de ronde, maar bewijzen waren niet voorhanden. Met behulp van een plattegrond waarop zich voor de preekstoel een opvallende witte vlek bevond, werd al vrij snel een grafkelder die slechts tien centimeter onder de vloer lag blootgelegd. Twee kisten droe-

Bij de restauratie in 1975-1980 werd de kerk teruggebracht in de staat van voor de Reformatie

Haags funerair cultuurlandschap

Sinds eind jaren zeventig zijn er over veel Haagse begraafplaatsen boeken verschenen. De gemeente geeft hierbij het goede voorbeeld door diverse publicaties waaronder deze publicatie in de VOM-reeks uit te brengen.

Nu is het tijd voor een samenvattend werk. *Sta Stil, Wandelaar* begint met een beschouwing over de laatste rustplaats. Het tweede hoofdstuk richt de aandacht op de Haagse situatie. Ten slotte volgt een lang hoofdstuk over gedenktekens en opvallende mensen die hier zijn begraven.

Door aandacht te besteden aan deze zogeheten cultuurdragers sluit het boek aan bij de actuele belangstelling voor immateriële cultuur. Zo bevat het overzicht een fraai portret van het schrijversduo Betje Wolff en Aagje Deken dat op Ter Navoring werd begraven en een interessante beschrijving van het gedenkteken van de familie Mc Neill met een doodsportret van de jonggestorven Wilhelmina.

De publicatie telt veel kleurenfoto's. De namen van politici, schrijvers, Indiëvaarders en diplomaten laten zien dat het funeraire waarde van de Haagse begraafplaatsen ver uitstijgt boven het plaatselijke belang.

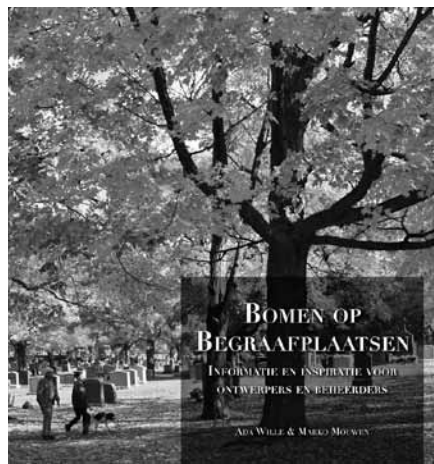
Het overzichtswerk wordt afgesloten met een notenapparaat, een literatuurlijst en registers op de namen van

de begravenen die ook nog eens per begraafplaats zijn geordend. Oud Eik en Duinen dat de langste funeraire geschiedenis heeft, krijgt de meeste aandacht.

Sommige namen, met name van steenhouwers en beeldhouwers als Keuzenkamp en Salu, hebben de registers niet gehaald. Alleen wanneer een beeldhouwer als Toon Dupuis zelf in Den Haag werd begraven, kan zijn werk in het register worden opgezocht. Wanneer alle namen in de registers waren opgenomen, zou het netwerk van relaties dat in het boek is geconstrueerd, een fijnmaziger en transparantere afspiegeling vormen van het boeiende Haagse cultuurlandschap.

Wim Cappers

H. Ambachtsheer: K. Stal en R. Hulsman, *Sta Stil, Wandelaar. Cultuurdragers en monumenten op Haagse begraafplaatsen* (Den Haag: Uitgeverij De Nieuwe Haagsche, 2013, VOM-reeks 2013 nummer 1, 238 blz., € 29,95).

Bomen op de begraafplaats

In het *Inspyrium* van Boomkwekerij Ebben in Cuyk is in mei het boek *Bomen op Begraafplaatsen* gepresenteerd. Tijdens het gelijknamige symposium gaven Angelique Nossent (landschapontwerper), Andy Malengier (landschapsarchitect), Johan Mullenders (De Nieuwe Ooster), en auteurs Ada Wille en Marko Mouwen aan de hand van een presentatie hun visie op het belang van bomen op begraafplaatsen.

Het boek van Ada Wille (Wille Landschaps en Begraafplaatsarchitectuur) en Marco Mouwen (groeningenieur van Boomkwekerij Ebben) is een langgekoesterde wens van Wim Zaalberg, oud-consulent van de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen.

De samenstellers van het boek gaan achtereenvolgens in op de verschillende begraafplaatsen in Nederland en in andere landen, de historie van bomen op begraafplaatsen, begraafplaatsarchitectuur, het ontwerp, beplantingsplan, toe te passen assortiment, ecologie, het planten, juridische zaken en het beheer van bomen.

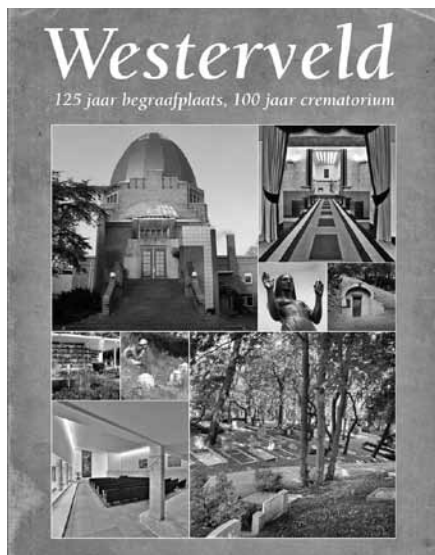
Zeer overzichtelijk is het hoofdstuk over het assortiment, dat het grootste gedeelte van het boek in beslag neemt en dat de verschillende typen bomen de revue laat passeren. Achter in het boek een viertal bijlagen: de symbolische betekenis van bomen met de Keltische boomkalender, afmetingen van bomen, wandelen over begraafplaatsen in Nederland en een bijlage over de auteurs.

Het boek bevat een schat aan informatie voor beheerders en ontwerpers van begraafplaatsen en heel veel beeldmateriaal, wat het tot een zeer waardevolle informatiebron maakt.

‘Begraafplaatsen krijgen steeds meer een functie als openbare ruimte’, vertelt Ada Wille aan Uitvaatmedia.com. ‘Waar begraafplaatsen decennialang liefst gemeden werden, worden ze meer en meer gewaardeerd als gedenkparken die rust en ontspanning bieden in de drukke stedelijke ruimte.’ Het boek *Bomen op Begraafplaatsen* belicht onder andere hoe die functieverhuizing zich vertaalt in het ontwerp, de assortimentskeuze en het beheer.

Hans van Selm

A. Wille, en M. Mouwen, *Bomen op begraafplaatsen, informatie en inspiratie voor ontwerpers en beheerders* (Cuyk, Boomkwekerij Ebben B.V., 2013, ISBN 978-90-818744-1-0, 312 blz., € 29,50, te bestellen via boek@ebben.nl).

Historie en identiteit

In 2013 viert begraafplaats Westerveld haar 125-jarig bestaan. Tegelijk is het honderd jaar geleden dat crematorium Westerveld haar deuren opende. Daarom gaf de Facultatieve Groep vorig jaar een boek uit met een selectie van de interessantste personen en gedenktokens. *Westerveld* gaat in op het funeraire belang van de locatie. Gebruik makend van diverse publicaties is geprobeerd om het bijzondere karakter te duiden. Verlichtigd met prachtige kleurenfoto's, waaronder ettelijke luchtopnames, geeft het boek inzicht in de geschiedenis, de architectuur, de gedenktokens, de muzikale herdenkingen en het gebruik als decor voor films en televisieseries. Persoonlijke verhalen van betrokkenen maken het geschiedverhaal levendiger.

Helaas is de historische weergave niet altijd helder en correct. Het gevolg is dat bepaalde kwalificaties ten onrechte doorklinken in de hedendaagse identiteit. Zo is het algemene en particuliere karakter van Westerveld niet bijzonder. Al sinds het einde van de achttiende eeuw werden particuliere begraafplaatsen aangelegd. Vanaf de herinvoering van het Franse decreet uit 1804 in 1827 moesten plaatsen met meer dan duizend inwoners buitenbegravingen aanleggen. Dat waren burgerlijke instellingen waar iedereen, zonder aanzien des geloofs, werd begraven. Daarnaast mochten joden en katholieken bijzondere begraafplaatsen aanleggen. Burgers stond het vrij op particuliere terreinen graven in te richten. De Begraveniswet

van 1869 reguleerde de bestaande praktijk. Westerveld werd aangelegd omdat de pas in 1866 geopende Amsterdamse begraafplaatsen al snel te klein waren zodat de grafurft andermaal werd bedreigd. Ook op de weergave van de geschiedenis van het crematorium valt wat af te dingen. Gelijkstelling van cremeren en begraven was in 1874 een te hoog gegrepen doel. Gereformeerden als Kuyper hadden wel degelijk grote bezwaren tegen lijkverbranding. Onder de voorstanders van crematie waren veel liberalen die een hervormde geloofsachtergrond naar modernistische snit hadden. Liberalen hadden hun eigen zuil.

Er zijn genoeg waarmee Westerveld zich wel onderscheidt. Haar belang als locatie voor het eerste crematorium in Nederland is evident. De begraafplaats valt verder op door de uitgifte van graven voor onbepaalde tijd. Terecht roemt het boek de ligging in de duinen waarin de tientallen mausolea verschoolen liggen. Bovendien hebben Zocher en Dudok hun stempel op de funeraire (tuin)architectuur gedrukt. Niet in de laatste plaats besteedt Westerveld veel aandacht aan de rouw via het jaarlijkse Concerto in Memoriam en de opening van het eerste Petit Café. Voorwaar voldoende redenen om trots te zijn op deze symbiose tussen begraven en cremeren en de jubilea te vieren.

Wim Cappers

R. van Erp, H. Keizer en Th. de Natris, *Westerveld. 125 jaar begraafplaats, 100 jaar crematorium* (Den Haag: Facultatieve Media, 2013, ISBN 978-90-808697-3-8, 160 blz., € 29,95 exclusief verzendkosten).

Waar zijn onze doden?

Dit boek gaat, naam voor naam, over de dood van telkens één mens, en zo gaat het ook over levens die inspireren en over de betekenis van het leven zelf. Ik lees ze als portretten. Het boek is samengesteld uit vele teksten en toespraken geschreven door theoloog en dichter Huub Oosterhuis voor begraaf-

nissen van Nederlanders. Soms in de vorm van een gedicht, dan weer een lopende tekst met citaten uit de briefwisselingen of uit de gesprekken die Oosterhuis had met de mensen die zouden gaan sterven, en een enkele 'echte' grafrede. De ene keer een tekst over mensen die we allemaal gekend hebben zoals prins Claus: 'Deze geboren koning' die niet zo'n kerkganger was en niet sprak over mogelijke religieuze ervaringen. Andere portretten zijn van mensen uit de familie van Oosterhuis, bijvoorbeeld van zijn zus over wie hij vertelt dat zij haar leven spon en weefde. En een portret van zijn moeder, die na de dood van vader begrepen had dat God niets zegt, maar wel luistert en zich hierdoor wellicht geïnspireerd voelde zelf te leren luisteren. En materiaal over onbekende Nederlanders. De teksten portretteren ook hen op heel persoonlijke wijze; kende je hen niet, dan leer je hen wel kennen. Zelfs Meisje XYZ, dat uit het leven stapte en haar lichaam neerlegde in de nacht, krijgt een uniek gezicht, mogen we leren kennen.

Waar zijn onze doden? In vuur, in licht of in God? Met dit boek zet je zelf een stap op je eigen weg op de reis van het antwoord. Het boek nodigt me uit het soms op een willekeurige pagina open te slaan, ook zonder behoefte aan troost, maar bij behoefte aan inspirerende woorden. Gewoon doen, een aanrader.

Selma Damsma

Oosterhuis, H.: *Waar onze doden zijn* (Amsterdam: Uitgeverij Ten Have, 2013, ISBN 978-90-259-0288-9, 215 blz., € 17,95).

Maria Rust in Rockanje: elke begraafplaats heeft iets bijzonders

In het centrum van het dorp Rockanje ligt achter een ligusterhaag een opvallend stukje groen: de oude begraafplaats Maria Rust, aangelegd in 1828. Net als in veel dorpen is ook hier de oude begraafplaats een van de weinige cultuurhistorische monumenten. En ook deze doorsnee dorpsbegraving heeft iets unieks, zoals een graf met een kruisbloem en een 'tegeltjesgraf'.

FAMILIEGRAF TROUW, DETAIL

Maria Rust deed in feite dienst tot 1950, toen het dorp een nieuwe begraafplaats kreeg. Op de oude begraafplaats vonden vanaf dat moment alleen nog bijzettingen plaats en de aandacht van de jongere generatie verschoof naar de nieuwe begraafplaats: daar lagen ouders en grootouders. Overgrootouders raakten langzaam maar zeker in het vergeetboek en de grafstenen op Maria Rust werden verwaarloosd.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw vatte het gemeentebestuur van Rockanje, eigenaar en beheerder van de begraafplaats, het plan op om Maria Rust geheel of gedeeltelijk te ruimen ten behoeve van een nieuwe weg, om zodoende de verkeersproblemen in het dorp op te lossen. Dat gebeurde ten slotte toch niet. Naar verluidt omdat er geallieerde militairen begraven liggen.

Restauratie

Pas in 2004 werd de begraafplaats op de gemeentelijke monumentenlijst gezet. Op initiatief van de werkgroep Maria Rust, opgericht in 2003 (als onderdeel van de Historische Vereniging Westelijk Voorne, HVWV), kwam er in 2008 een beleidsplan met een visie op de toekomst van de begraafplaats. Vanaf dat moment koos ook de gemeente voor het standpunt dat Maria Rust, als een van de weinige cultuurhistorische monumenten in het dorp, in stand gehouden diende te worden.

Dat resulteerde uiteindelijk in fondsenwerving door de werkgroep, met een restauratie van de grafmonumenten in 2011-2012

en een ingrijpende vernieuwing van de beplanting in 2012. Totale kosten: ruim 90.000 euro, waarvan de gemeente circa 40.000 euro voor haar rekening nam. Stichtingen en fondsen verleenden subsidies, bedrijven werden sponsor en particuliere giften zorgden ervoor dat de rest kon worden betaald.

Website

De werkgroep is tevreden en gaat door. Ook met het vullen van de website, die de werkgroep sinds april 2007 bijhoudt, een prima middel om te laten zien wat de werkgroep doet en welke informatie er al over Maria Rust is verzameld. Sinds 2007 hebben bijna 8.000 mensen de site bezocht. Ze reageerden op de inhoud en leverden nog meer foto's, kopieën van rouwkaarten, rouwadvertenties en ander interessant materiaal. Op de website is ook een overzicht te lezen van het wel en wee van de werkgroep. Een succesverhaal, zoals er tegenwoordig – ook dankzij het werk van De Terebinth – gelukkig meer te vinden zijn in ons land.

De werkgroep schaarde zich destijds achter wat Wim Cappers in 2002 in zijn boekje *Doodse dingen* schreef: 'Funeraire cultuur bestaat niet alleen uit oude, mooie, spectaculaire of beroemde begraafplaatsen

en graven in steden, maar ook uit recente, interessante, alledaagse of typerende uitingsvormen op het platteland.' Dat geldt zeker ook voor Maria Rust: de begraafplaats is waardevol in de context van het dorp, juist vanwege die alledaagseheid en het feit dat 'iedereen' er ligt. Bovendien heeft zelfs zo'n gemiddelde dorpsbegraving unieke aspecten, of het nu om de begraven personen of om de vorm van de graven gaat.

Grafnummer 5

Wat de vorm betreft, is bijvoorbeeld het graf van de familie Trouw erg bijzonder. Op 19 juni 2013 is het honderd jaar geleden dat Jacob Trouw overleed. Rond 1910 maakte hij een begin met de exploitatie van de geneeskrachtige modder van het Meertje de Waal in Rockanje. In de jaren 1912-1921 kwamen er talloze badgasten naar het dorp om een heilzaam modderbad te nemen. Behalve Jacob liggen er nog acht familieleden. Maar wat is dit monument precies, wat stelt het voor?

De familie Trouw behoorde tot de notabelen en dat zien we ook aan het grafmonument: het is een opvallende grafzuil van 282,5 cm hoog, 93 cm in het vierkant. Verbazing wekt vooral de bekroning van de zuil: een plantachtig ornament, samengesteld uit vier grote bladeren, met middenin een soort stamper. Bij nader inzien gaat het om iets wat we ook tegenkomen op het dak van, bijvoorbeeld, de Utrechts en Keulse Dom. Het is namelijk een ornament in de vorm van een omgekruld blad dat een *hogel* wordt genoemd. Dit ornament siert vaak de pinakels of daklijsten van grote gebouwen. Pinakels zijn spitse torentjes die, bijvoorbeeld, op de steunberen van de Utrechtse Dom staan. Ze accentueren het verticalisme in de gotische bouwstijl: de verticale elementen verwijzen naar omhoog, naar het hogere.

Een pinakel loopt spits toe, de hogels zijn aan de zijkant bevestigd; de pinakel wordt bekroond door vier of zes hogels, die samen een kruisbloem vormen. Dat is de kruisbloem die ook de grafzuil van de familie Trouw bekroont, christelijk teken van de hoop en van de overwinning op de dood.

Over oorsprong en achtergrond van het grafmonument tast de werkgroep Maria Rust in het duister. We vragen ons natuurlijk af of het gebruik van hogels ook op andere begraafplaatsen bekend is.

De begraafplaats is waardevol in de context van het dorp, juist vanwege die alledaagseheid

We vragen ons af of het gebruik van hogels ook op andere begraafplaatsen bekend is

Tegeltjesgraf

Veel kleiner is het grafmonument van Jan Pothof, overleden op 26 augustus 1938. Het is opvallend omdat het een 'tegeltjesgraf' is: met een buitenkant van gemetselde tegels, die zo uit de gang of de badkamer lijken te komen. De zijanten bestaan uit zwarte tegels, met ronde hoeken en zijden; daarbinnen zijn grijsgewolkte tegels gebruikt. De naam van de overledene staat op een zwarte glazen plaat, bevestigd met vier koperen schroeven. Het grafsteentje heeft een duidelijk eigen stijl die lijkt op de art deco, terug te vinden in de architectuur van gebouwen en meubels uit de jaren dertig: zakelijk, strak en asymmetrisch. In totaal zijn er op de begraafplaatsen in omliggende dorpen nog acht van deze graf-

monumentjes te vinden en komen we ze op meer plaatsen in het land tegen. Ook over dit type 'tegeltjesgraf' zouden we graag meer weten. Kwam het zo van de steenhouwer? Zette de lokale metselaar het in elkaar naar anderomans tekening? We weten het niet. Een vaag spoor via een catalogus naar de Rotterdamse firma De Nederlandse Steenindustrie (ca. 1934-1984), van J. Walop, liep dood.

Bekende personen

Ook de plaatselijke notabelen liggen hier: ambachtsheren, burgemeesters en andere bijzondere personen, zoals de loods van de veerboot de Berlin. Deze boot ramde in 1907 de pier van Hoek van Holland – een ramp waarbij 128 mensen omkwamen.

Praktische informatie

Open tussen 09.00 uur en 16.00 uur.
Op 4 mei is er Dodenherdenking en in september (Open Monumentendag) een rondwandeling en een presentatie over de geschiedenis en de restauratie van de begraafplaats.

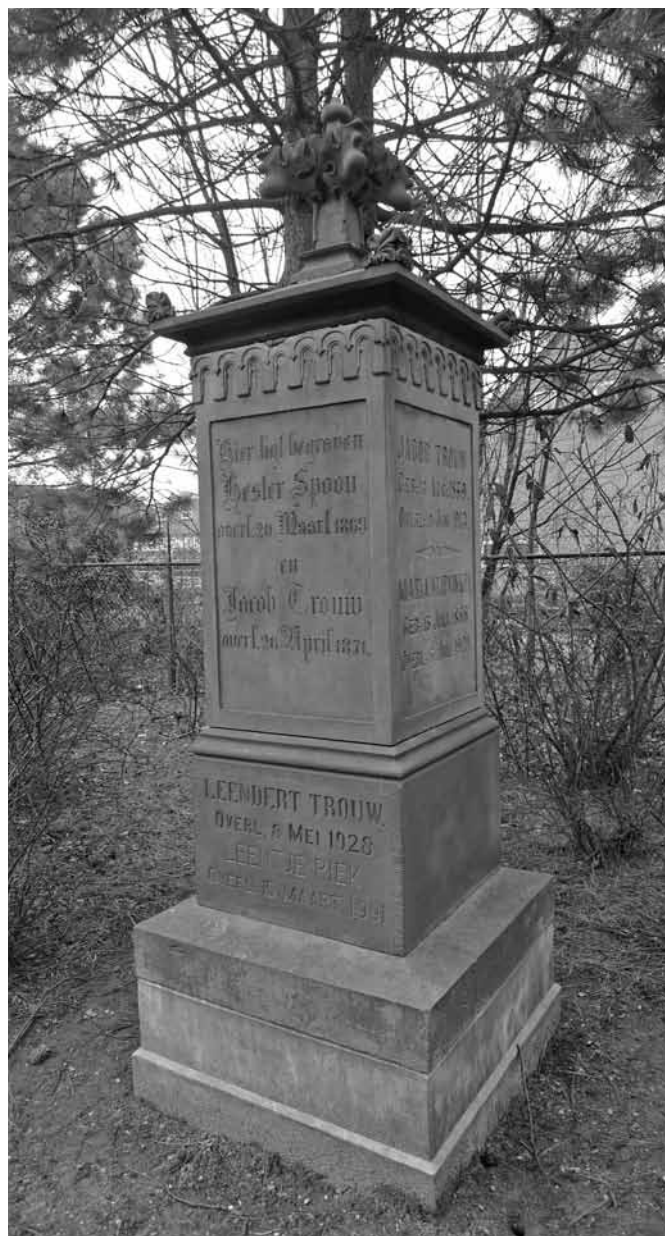
Adres: Zeeweg 3235 AX Rockanje
www.begraafplaatsmariarust.nl

Tot slot nog een tip voor het doel van een bedevaart voor de ware Couperus-liefhebber in dit Couperus-jaar: op Maria Rust bevindt zich het graf van Catharina Rica Geertruida Couperus (1850-1923), de oudste zuster van de bekende schrijver.

Korrie Korevaart
(Lid van De Terebinth en de Werkgroep Maria Rust).

TEGELTJESGRAF VAN JAN POTHOFF FOTO: NELLY DE MAN-SCHIPPER

FAMILIEGRAF TROUW, GRAFNUMMER 5

TEKENING VAN ALLE ZIDEN (STUDIO ARCHITECTURE, MIDDELHARNIS)

Even voorstellen: De Nieuwe Noorder

Wie een paar jaar niet op de Noorderbegraafplaats in Amsterdam is geweest, kent de plek niet meer terug. De dodenakker heeft een metamorfose ondergaan: prachtige nieuwe gebouwen met (eindelijk!) een crematorium, spiegelvijvers, een nieuwe urnentuin en gesnoeid groen. Het rechtvaardigde een nieuwe naam: De Nieuwe Noorder, analoog aan De Nieuwe Ooster.

VIJVER VOORKANT, LINKS OUDE AULA

Deze twee gemeentelijke begraafplaatsen hebben ook een convenant gesloten om personeel uit te wisselen en maken gebruik van elkaars expertise. In januari 2013 is het crematorium, waar decennialang door de begraafplaats voor gepleit is, geopend en blijkt meteen in een behoefte te voorzien. Volgens beheerder Dick Deventer zijn er in het afgelopen half jaar al meer afscheidsdiensten geweest dan in heel 2012. De begraafplaats (7 ha) heeft de inkomsten hard nodig om de exploitatie uit de rode cijfers te krijgen. En dat lijkt te gaan lukken, meldt Deventer trots.

Waardevolle grafstenen

Hij trad aan in april 2009 en trof een plek met verwaarloosde gebouwen en enkele urnenmuren als 'een rariteitenkabinet'. De vorige beheerder Karel de Beurs, lid van De Terebinth, had een warm hart voor funeraire cultuur, flora en fauna. Ook zette hij zich jaren in voor nieuwbouw met een crematorium. Veel is er veranderd, de liefde voor funeraire cultuur is gelukkig gebleven. Deventer heeft een plek op de begraafplaats gereserveerd voor afgedankte maar waardevolle grafstenen, in zijn eigen

kantoor staat een bijzondere grafsteen die hij heeft laten restaureren. Opmerkelijke graven van beroemdheden zijn er op De Nieuwe Noorder nauwelijks, 'wel veel bekende criminelen', grapt de beheerder. Juist door de recessie zeggen nabestaanden grafrechten op en neemt het aantal crematies toe, heeft hij gemerkt. Niet dat cremieren veel goedkoper is dan begraven, maar er hoeft geen graf onderhouden te worden. Bovendien: veel babyboomers die overlijden worden gecremeerd, van 'gemeentewege' wordt voortaan gecremeerd en ook kinderen krijgen veel minder vaak een graf. Misschien dat de optie van een tweede oven snel werkelijkheid wordt. De bezwaren uit de buurt tegen het crematorium zijn verdwenen. Niet alleen omdat er een supermoderne installatie staat die vrijwel alle afvalstoffen afvangt en alleen warmte door de schoorsteen laat verdwijnen, ook de oogstrelende gebouwen hebben de harten van 'de Noorderlingen' gewonnen.

Aula als wachtruimte

Dok-architecten Herman Zeinstra en Gianni Cito* wonnen de prijsvraag voor de

vernieuwing van de uit 1931 daterende begraafplaats. In de nieuwe condoleancekamer/koffiekamer vertellen zij waarom. 'We kozen ervoor om de oude aula (een gebouwtje in Amsterdamse Schoolstijl met rode dakpannen) te integreren in de plannen, en om de geschiedenis van de omgeving op te nemen in het ontwerp. Ook wilden we de centrale as weer in ere herstellen.' Nu staat de opgeknapte aula kleurrijk tussen de nieuwe gebouwen en is in gebruik als modern en comfortabel ingerichte wachtruimte.

Zelfs vanuit de nieuwe aula/afscheidruimte is er zicht op de lucht, het groen en water rondom. De twee grote ellipsvormige vijvers worden als het ware doorsneden door de aula's. Trekken op de meeste begraafplaatsen het grijs en groen de meeste aandacht, hier wordt het oog naar het 'rood' en blauw getrokken. Zeinstra en Cito kozen voor lichtgetinte hout- en steensoorten, waardoor een prettige, open sfeer is ontstaan. Zeinstra had al ervaring met ontwerpen 'voor de dood' bij het uitvaartcentrum van Monuta in Apeldoorn en het crematorium in Haarlem.

Ontmoetingscolonnade

De hoogte van de daklijst van de aula is als uitgangspunt genomen voor de hoogte van de onderbouw van de nieuwbouw: kantoren, een condoleancekamer, crematorium en aula. Ook de maatvoering is van oud naar nieuw doorgetrokken. Gebouwen zijn door een glazen colonnade verbonden. Niet alleen kun je zo overdekt lopen. 'Hier kunnen mensen elkaar ontmoeten in de toch wat gespannen sfeer voor een begrafenis', aldus de architecten.

De gebouwen hebben hoge asymmetrische dakspanten waar het licht instroomt, 'met

COLONNADENAAR OUDE AULA

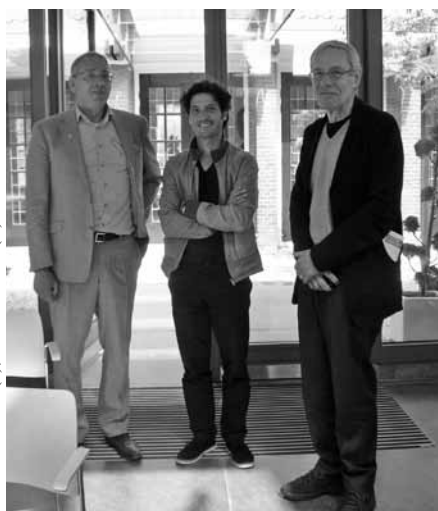
Veel is er veranderd, de liefde voor de funeraire cultuur is gelukkig gebleven

Onder de dakspanten waar het licht instroomt, 'is ruimte voor de engeltjes en de zielen'

OSSUARIUM DE NIEUWE NOORDER

DICK DEVENTE (L), GIANNI CITO (M) EN HERMAN ZEINSTR

ruimte voor de engeltjes en de zielen', hoopt Cito. De ontwerpers beschouwden de opdracht 'vanuit het ritueel', wilden 'de techniek vertalen naar iets spiritueels.' Voor de nieuwbouw en uitbreiding zijn veel bomen gekapt. Nieuwe aanplant moet dat verlies compenseren. Ook veel oudere bomen zoals iepen, zomereiken en Italiaanse populieren hebben hun beste tijd gehad. De begraafplaats heeft vanwege de talrijke taxushagen veel onderhoud nodig. Voor de flora en fauna wordt goed gezorgd: een oud waterbassin is nu een vleermuis-onderkomen, er is een insectenhotel, er zijn bijenkasten en veel soorten vogels zoals de boomkruiper, ransuil en de grote bonte specht. Gevreesd wordt dat de ijsvogel door de bomenkap verdwenen is.

Dorpskerkhoven

Bijzonder is dat De Nieuwe Noorder verantwoordelijk is voor zeven dorpskerkhoven in het landelijk gebied van Amsterdam-Noord. Deze kerkhoven zijn voor mensen die een band hebben met het dorp. Het gaat om Buiksloot, Durgerdam, Zunderdorp, Schellingwoude, Holysloot, Nieuwendam en Ransdorp. De begraafplaatsen worden onderhouden door

medewerkers van De Nieuwe Noorder. Op de gemeentelijke dodenakker is ook (sinds 1937) een katholiek deel. De katholieke begraafplaats Sint Barbara was daar niet zo blij mee omdat hierdoor flink wat begrafenissen uit Noord werden misgelopen. De geplande eigen toegang en kapel zijn er nooit gekomen.

Het gedenkpark op De Nieuwe Noorder herbergt behalve een eigen ossuarium enkele beenderkuilen van Amsterdamse kerken, zoals van de Nieuwe Lutherse kerk, het Westerkerkhof, het Kartuizerkerkhof en het Sint Antonieskerkhof.

Urnentuin

Als enige begraafplaats in de hoofdstad kent De Nieuwe Noorder het fenomeen van bovengronds begraven. Dat 'loopt niet werelds', zoals Devente het noemt, maar de graven zijn wel vrijwel allemaal gereserveerd.

De door landschapsarchitect Ada Wille ontworpen urnentuin is een mooie aanvulling op het palet aan mogelijkheden. Een paar urnengraven zijn in een heuvel aangelegd, modern, discreet en anoniem.

De begraafplaats ligt aan het Noordhollandsch kanaal, een populaire fiets- en wandelroute. Met de overledene meevaren naar de laatste rustplaats is al mogelijk. In de condoleanceruimte fantaseert architect Cito verder over opties als een brasserie ('dat loopt bij Buitenveldert heel goed') en klassieke concerten. Beheerder Devente is wat sceptischer: 'Ik heb nu al personeelstekort en om dat allemaal met vrijwilligers

te gaan doen?' Maar duidelijk is dat er een andere wind waait op deze begraafplaats.

Geen clubgebouw

Traditioneel is De Nieuwe Noorder tamelijk 'volks', met veel bankjes, tierelantijnen als 'tweeties' en het bekende graf met haltepaal van de conductrice van lijn 13. De architecten Zeinstra en Cito wilden hier geen 'clubgebouw in de wei' neerzetten. Dat is ruimschoots gelukt: met de stijlvolle, ruimtelijke nieuwbouw en de herziening van de begraafplaats als geheel is De Nieuwe Noorder weer prominent op de kaart gezet.

Liesbeth Vermeulen

* Cito is bureau Moke Architecten begonnen.

Praktische informatie

Adres: Buikslootmeerddijk 83, 1025 WH Amsterdam, T 020 – 636 03 90, www.denieuwenoorde.nl

Openingstijden: 1 april tot 30 september dagelijks van 7.30 uur tot 20.30 uur; 1 oktober tot 31 maart dagelijks van 8.00 uur tot 17.00 uur.

De bomenwandeling (www.denieuwenoorde.nl/bomenwandeling), wordt momenteel herschreven omdat de flora nogal gewijzigd is. Een fietsroute langs alle Amsterdamse begraafplaatsen is van de (vernieuwde) website te downloaden: www.denieuwenoorde.nl/nieuwsbericht

Verder lezen: www.dodenakkers.nl

NIEUWE URNENTUIN

De mont van 't graf van Nassau

Behalve in Delft bevinden zich op diverse andere plaatsen in Nederland graven van leden van het geslacht Nassau, zoals in Leeuwarden, Leiden en Ouderkerk aan den IJssel.

GRAFMONUMENT VAN WILLEM MAURITS IN DE NEDERLANDS-HERVORMDE KERK IN OUDERKERK AAN DEN IJSEL. FOTO: RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED

De graftombe van de Friese tak van de Nassaus ligt in de Grote of Jakobijnenkerk in Leeuwarden. Anna van Oranje, dochter van Willem van Oranje, was de eerste die hier in 1588 werd bijgezet. Tal van familieleden volgden, onder wie Anna's man, stadhouder Willem Lodewijk van Nassau. Boven de kelder stond een zwart marmeren tombe met een gisant erop. Tegen de muur van het koor een groot monument ter herinnering aan Willem Lodewijk. In 1795 vernielden de Bataven de graf-ruimtes en monumenten van de Nassaus. In 1823 galmde de vernielingen nog na in het dagboek dat Dirk van Hogendorp bijhield van zijn voetreis door Nederland met Jacob van Lennep. Tijdens zijn bezoek aan Leeuwarden tekende hij op: 'De haat tegen het huis van Oranje was groot, en naauwlijks kan men zich een begrip vormen van de gruwelen daardoor begaan. (...) De beenderen van het huis van Oranje zijn uitgegraven, op het kerkhof, in de gragten, riolen, secreten enz. enz. geworpen, elkander op de ooren gesmeten, en wat ongelooflijk schijnt juist de beenderen der gelieskoosste leden van dit

vorstelijk huis, en die ook nu noch dankbare zegening zijn bij het volk, zijn uitgekozen, om de duivelsche trom der revolutie te slaan. De onnozele afbeeldingen dier vorsten konden de woede niet ontgaan, zij werden verbrand en in stukken geslagen.'

Justinus van Nassau

In het koor van de Hooglandse Kerk in Leiden ligt de grafsteen van Justinus van Nassau en zijn vrouw Anna de Mérode, overleden in respectievelijk 1631 en 1633. Justinus was de buitenechtelijke zoon van Willem van Oranje, voortgekomen uit diens kortstondige relatie met Eva Elinx, na de dood van zijn eerste vrouw Anna van Egmond van Buren. Justi-

JUSTINUS VAN NASSAU EN ZIJN VROUW

nus vocht tegen de Spaanse Armada en was van 1601 tot 1621 gouverneur van Breda. Op 11 juni 1625 moest hij de stad overgeven aan de Spaanse bevelhebber Spinola. De rest van zijn leven sleet Justinus in Leiden. Op de grote grafsteen zijn de echtelieden liggend uitgebeeld in halfrelief, met gevouwen handen. Daarnaast ligt de steen die oorspronkelijk toegang tot de grafkelder: 'De Mont van 't graf van Nassau'.

Familie Nassau-Lalecq

In de Nederlands-hervormde kerk in Ouderkerk aan den IJssel lieten de graven van Nassau, heren van de Lek, in 1661 een eenvoudige grafkelder maken. Prins Maurits verwekte bij Margaretha van Mechelen drie buitenechtelijk zonen, van wie zijn oudste zoon Willem de heerlijkheid van de Lek in leen kreeg. Hij sneuvelde in 1627 en liet de heerlijkheid na aan zijn broer Lodewijk die de stamvader van de familie Nassau-Lalecq werd. In de grafkelder zijn onder meer bijgezet graaf Hendrik van Nassau, heer van Ouderkerk, veldmaarschalk van de Verenigde Nederlanden, die in 1708 tijdens het beleg van Rijssel overleed. In 1753 gaf Willem Maurits opdracht in het koor een grote graftombe te bouwen. In hetzelfde jaar stierf hij, waarna zijn broer Hendrik het praalgraf liet voltooiën en versieren met beeldhouwwerk, waaronder putti die het familiewapen dragen - met bastaardbalk. Toen het geheel in 1757 klaar was, werden de lijkkasten uit de oude kelder naar de nieuwe overgebracht. Op de sierkist van Willem Maurits lag een loden ridderfiguur. De wapenborden die het graf versierden, zijn in 1795 tijdens de Bataafse Revolutie uit het koor gehaald en vernield.

Rita Hulsman

'De onnozele afbeeldingen dier vorsten konden de woede niet ontgaan, zij werden verbrand en in stukken geslagen.'

'Mon babij, mon babij!'

In de negentiende eeuw ontstond onder de adel het gebruik om bijzonder geliefde honden en paarden – hoogst zelden katten – op eigen terrein ter aarde te bestellen in graven die werden afgedekt met een steen of houten markering. Vóór 1800 kwam dit nauwelijks voor.

Er bestaat een grafdicht ter nagedachte-nis van True, de lievelingshond van Mary Stuart, echtgenote van koning-stadhouder Willem III. Daaruit volgt echter niet met zekerheid dat True werkelijk onder een steen met die inscriptie is begraven. Eveneens problematisch is de interpretatie van de befaamde hond op het praalgraf van Willem de Zwijger in Delft. Volgens de meeste (kunst-)historici mag het dier uitsluitend worden opgevat als een symbool van trouw en heeft het niets te maken met Pompey, het mopshondje dat de prins in 1572 het leven zou hebben gered door hem tijdens een verrassingsaanval van de Spanjaarden bijtijds uit zijn slaap te wekken.

Paardenstaarten

Spectaculaire jachtbuit werd vaak in geprepareerde vorm tentoongesteld. Dat gebeurde soms ook met overleden lievelingsdieren, waaronder het paard Wexy van erfprins Willem, later koning Willem II. Tijdens de slag bij Waterloo werd Wexy dodelijk getroffen. De prins kon het niet over zijn hart verkrijgen hem op het slagveld achter te laten. Hij liet de huid van het dier prepareren en om een houten geraamte

spannen. Nog altijd is Wexy te bezichtigen in de museumzaal van de Koninklijke Stallen bij paleis Noordeinde. Daar bevinden zich ook enkele staarten als souvenir aan overleden paarden. Ze doen denken aan het in de negentiende eeuw wijd verbreide funeraire gebruik van mensenhaar.

Voor zover bekend was de boekenverzamelaar en hondenliefhebber Willem baron van Westreenen van Tielland in Nederland de eerste die een begraafplaats voor lievelingsdieren inrichtte. In de tuin van zijn voormalige woonhuis, tegenwoordig het museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag, bevinden zich vier grafstenen met Latijnse inscripties van de honden die de excentrieke baron hier tussen 1836 en 1846 pontificaal liet begraven. Dergelijke dierenbegravingen zijn later ook aangelegd bij koninklijke paleizen (Soestdijk, Het Loo), kastelen (Middachten, Amerongen, Keukenhof, Staverden, Oud-Groevenbeek) en allerlei buitenplaatsen.

Hondenbegravenis

De oudste dierengraven van de Oranjes liggen in de tuin van paleis Soestdijk. Ze zijn aangelegd in opdracht van Anna

Paulowna, weduwe van Willem II. Op 15 oktober 1852 overleed de twaalfjarige Babij, een van de hondjes die haar stevast vergezelden. Van Babij's begrafenis bestaat een ooggetuigenverslag. 'Eindelijk kwam de stoet in het gezicht. Vooraan een lakei in klein-tenuue, dragende het lijk. Daarna volgde de nagelaten meesteres, treurig schuddende met het hoofd en prevelende: "Mon Babij! Mon Babij!". En daarna volgde juffrouw Peen, aan wie de verzorging was opgedragen van de lampetkannen cum annexis, het linnengoed en de hondjes. De doode werd aan de kille aarde aarde toevertrouwd. De volgsters staarden een wijle in de groeve. Toen legde de lakei de spar er over. De plechtigheid was afgelopen.' De dierenbegraving op Het Loo telt een veertigtal uit de jaren 1901-1964 daterende graven van paarden, honden en één kat ('Poesje mijn hartedief'). De opmerkelijkste inscriptie is die op het graf van Helga, de teckel van Wilhelmina's echtgenoot prins Hendrik: 'Hier ligt mijn trouwe hond begraven, die alle deugd in zich vereent. Kon men met dieren vriendschap hebben, zo ligt hier wel mijn beste vriend.' Uit dat bitterzoete grafschrift spreekt misantropie. Het was kil aan het hof.

Tekst: Ignaz Matthey

(Historicus. Over dierenbegravenissen en het geloof in een hiernamaals voor dieren publiceerde hij dit artikel: www.scribd.com/doc/151731698/Ik-hoop-dat-hij-nu-gelukkig-is-bij-zijn-Schepper)

Beeld: Dini Jansen

Kon men met dieren vriendschap hebben, zo ligt hier mijn beste vriend

Excursies Amsterdam en Enschede/Hengelo

Vereniging De Terebinth organiseert op zaterdag 14 september 2013 een excursie naar de begraafplaatsen Vredenhof en Sint Barbara in Amsterdam. Op 19 oktober is er een excursie naar de Oosterbegraafplaats in Enschede en de Oude Algemene Begraafplaats in Hengelo (O).

Programma 14 september Amsterdam

10.00 - 10.30 uur
Ontvangst met een kop koffie/thee
10.30 - 11.30 uur
Welkom en de historie van Vredenhof
11.30 - 12.30 uur
Rondleiding over de Vredenhof
12.30 - 13.30 uur
Pauze (koffie/thee met een broodje)
13.30 - 13.45 uur
Wandeling naar Sint Barbara
13.45 - 15.00 uur
Rondleiding op begraafplaats Sint Barbara; einde excursie

Programma 19 oktober Enschede en Hengelo

10.00 - 10.30 uur
Ontvangst met een kop koffie/thee
10.30 - 12.30 uur
Wandeling over de Oosterbegraafplaats
12.30 - 13.30 uur
Pauze (koffie/thee met een broodje)
13.30 - 14.00 uur
Vertrek naar Hengelo
14.00 - 15.30 uur
Wandeling over Oude Algemene Begraafplaats; einde excursie

Kosten

De kosten voor deelname aan deze excursies bedragen € 12,50 voor leden en gezinsleden van de Terebinth en € 15,00 voor andere belangstellenden, per excursie. Hierin zijn inbegrepen: de rondleidingen en koffie/thee met een broodje in de pauze.

Groepsgrootte

De excursies gaan door bij minimaal vijftien personen. De maximale grootte van een groep is 20-25 personen.

Opgave

U kunt zich schriftelijk aanmelden voor één of beide excursie(s):
per mail:
secretaris@terebinth.nl
of per post:
Apeldoornsestraat 36, 8266 AM Kampen.

Betaling

Bij opgave wordt u verzocht om het bedrag (€ 12,50 per excursie) over te maken op NL92INGB0000335536 ten name van penningmeester Terebinth onder vermelding van de excursiedatum. Uw opgave telt mee nadat uw betaling is ontvangen.

Mocht een excursie wegens een gebrek aan deelnemers niet doorgaan, dan hoort u dat uiterlijk een week tevoren. Uiteraard storten wij dan uw betaling terug.

De brochures met achtergrondinformatie zijn te downloaden van de website www.terebinth.nl onder het kopje Excursies.

OP ZATERDAG 6 JULI ORGANISEERDE DE TEREBINTH EEN DRUKBEZOCHTE EXCURSIE NAAR BEGRAAFPLAATS&CREMATORIUM WESTERVELD IN DRIEHUIS. IEDEREEN GENOOT VAN DE PRACHTIGE BEGRAAFPLAATS, DE URNENTUINEN EN COLUMBARIA. DE RONDLEIDERS TOONDEN ZICH ENTHOUSIASTE VERTELLERS. HIER STAAT EEN DEEL VAN HET GEZELSCHAP BIJ DE GRAFTOMBE VAN JOURNALIST EN LETTERKUNDIGE J.W.H. VAN WERMESKERKEN UIT DE JAREN 1930. FOTO: ANNIE VAN 'T ZAND-BOERMAN

Op de algemene vergadering van 27 april jl. werden nieuwe bestuursleden gekozen: Bartho Hendriksen als voorzitter, Annie van 't Zand-Boerman als secretaris en Harry Schwing als penningmeester. Hieronder stellen zij zich voor.

Wat doe je buiten de Terebinth?

Bartho: Ik ben freelance toeristisch journalist. Ik schrijf voor verschillende reisbladen en stel reisgidsen samen.

Annie: Ik ben werkzaam bij een waterschap en houd me daar bezig met grote projecten. Ook ben ik bestuurlijk betrokken bij meerdere vrijwilligersorganisaties.

Harry: Ik ben werkzaam in stof, voor het herstoppen van meubels, wanden, lampenkappen en wandstoffering.

Waarom heb je zitting genomen in het bestuur?

Bartho: Op de AV in september 2012 heb ik me beschikbaar gesteld als (tijdelijk) voorzitter om samen met het tijdelijke bestuur de lopende zaken te behartigen. Ik heb besloten om in het nieuwe bestuur zitting te nemen omdat het rapport van de *Commissie Toekomst Terebinth* voldoende aanknopingspunten biedt voor een vernieuwde, levenskrachtige Terebinth 2.0. Het nieuwe bestuur is daadkrachtig, enthousiast en vol nieuwe ideeën.

Annie: Op verzoek heb ik het interimbestuur bijgestaan door het secretariaat in te vullen. De samenwerking binnen het huidige bestuur bevalt goed en de leden zijn gedreven, reden om te blijven en

de vereniging verder op weg te helpen.

Harry: Naast mijn betaalde werk ben ik vrijwel altijd werkzaam geweest als vrijwilliger. Tot 2013 was ik penningmeester bij de Stichting Hofleveranciers Nederland en had nu weer tijd en zin in iets nieuws.

Wat trekt je aan in De Terebinth?

Bartho: De Terebinth bestaat uit een groep gedreven mensen die zich inzetten voor het behoud van funerair erfgoed door middel van excursies, het tijdschrift en contacten met derden, zoals begraafplaatsen en verwante organisaties.

Annie: Mijn interesse voor met name het wandelen op begraafplaatsen en fotograferen van bijzondere grafmonumenten kan ik op deze wijze 'voeden.'

Harry: De Terebinth biedt een mooi platform voor mijzelf om me te verdiepen en de belangstelling te vernemen van geïnteresseerden in de funeraire cultuur. Het tijdschrift en de website bieden een mooi venster op de funeraire cultuur.

Hoe zie je de toekomst van de club?

Bartho: Positief. We willen de leden meer betrekken bij de vereniging, het ledenaantal uitbreiden en contacten met derden versterken. De Terebinth moet weer zichtbaar worden in de funeraire

wereld en aansluiten bij organisaties die ook het funerair erfgoed behartigen.

Annie: De Terebinth kan een mooie toekomst hebben. Naar mijn mening hebben de leden in eerste instantie behoefte aan rust in de vereniging. Er is wel een sterke behoefte aan meer leden om te kunnen zorgen voor meer bestaansrecht en (financieel) draagvlak.

Harry: De Terebinth is nu een vereniging voor leden met een gemeenschappelijke belangstelling voor de funeraire cultuur. Dat geeft onvoldoende (financieel) draagvlak voor de toekomst! De uitdaging ligt er deels in om een eigen inhoud mee te geven met een nationale uitstraling: een fundament voor het werven van nieuwe leden en de mogelijkheid andere bronnen van inkomsten te genereren.

Van de voorzitter

'En dergelijke'

In de statuten staat onder Artikel 4 'Middelen om het doel (van de Vereniging) te realiseren': het organiseren van symposia, excursies en dergelijke. In juli is er een excursie 'nieuwe stijl' geweest en voor dit jaar staan er nog twee gepland. Voor 2014 zijn er al ideeën voor nieuwe excursies. Blijft over 'en dergelijke'. Welke andere activiteiten kan De Terebinth organiseren om de doelstelling – het behoud van en attent maken op de waarden van rustplaatsen – te realiseren. Het bestuur heeft een korte enquête opgesteld om te achterhalen of er onder de leden belangstelling bestaat voor andere activiteiten. Die vindt u op de website onder het kopje Enquête. We vragen u om met ons mee te denken over activiteiten die De Terebinth kan ontplooiën. Misschien tot ziens op de Dag van de Begraafplaats.

Mede namens het bestuur,
Bartho Hendriksen, voorzitter

Van de bestuurstafel

Ledenbrief

De Vereniging De Terebinth geeft een Ledenbrief uit die onder de leden van de vereniging wordt verspreid. Wilt u de Ledenbrief ontvangen stuur dan een mailtje naar bureau@terebinth.nl. In de toekomst vervangt de Ledenbrief het verenigingsnieuws in het tijdschrift.

Automatische incasso

Vanaf 2014 wil het bestuur zoveel mogelijk de contributie innen via automatische incasso. In dit nummer treft u een brief aan waarin de voordelen van deze betalingswijze worden genoemd. De belangrijkste zijn: besparing op portokosten en een vereenvoudiging van de contributiebetaling.

Als u akkoord gaat, verzoeken wij het formulier in te vullen en per mail, fax of post naar ons te retourneren. Alle informatie staat ook te lezen op de website. Mailadres, telefoon- en faxnummers staan in de brief vermeld.

UIT HET VELD

In deze rubriek vertellen leden of gasten over hun werk voor het behoud van ons funerair erfgoed. Aan het woord is Frans Renssen (1924), voormalig regiocoördinator in de provincie Drenthe, erelid en één van de oprichters van de vereniging.

vroegmoderne Nederlanden. Prachtig boek en het krijgt straks een plaatsje in mijn bibliotheek.

Ik koester ook onze Terebinthuitgave Begraafplaatsen als Cultuurbezit uit 1992 en heruitgegeven in 2003. Dat waren onze visitekaartjes. Een heruitgave anno 2014 met aanvullingen op het terrein van websites is te overwegen maar dat laat ik aan de redactie en het bestuur over.

Ons tijdschrift Terebinth is nu ons visitekaartje en mijn advies is, blij timmeren aan de weg en dóórgaan. Er is latent een grote belangstelling voor het grootste keerpunt in ons bestaan. Onze taak is dus nog lang niet volbracht!

Jannes H. Mulder

In zijn woonplaats Paterswolde spreken we elkaar, eten een boterham aan tafel en vanuit driehoog is er uitzicht op een fris groen weiland met koeien. Ik stel voor bij de ontwikkelingsgeschiedenis van De Terebinth stil te staan.

Een sportclub oprichten en in stand houden is eenvoudiger dan een 25 jaar oude vereniging als De Terebinth met zo veel verschillende ingangen. Ik weet nog hoe in 1986 de sociaal- geneeskundige prof. Hattinga Verschure uiteenlopende disciplines bij elkaar bracht. Steenhouwers, biologen, botanische mensen, kunsthistorici, genealogen, grafkunstenaars en mensen met belangstelling voor rituelen.

Behalve de beheerders van begraafplaatsen was er ook een werkgroep rituelen, voorgezeten door Marinus van den Berg. Deze aandacht voor stervensbegeleiding, zeg maar voor het immateriële rond de uitvaart, bleek voor de vereniging een té grote opgave. In Duitsland lukte het wel om de zeer uiteenlopende belangen bij elkaar te houden. Hun traditie en financiële positie waren ook veel sterker dan de onze.

Is onze taak volbracht?

Het tijdsbeeld was gunstig en de vereniging heeft veel bereikt, maar er zijn nog steeds misstanden waar De Terebinth werkelijk iets aan kan doen. Een oude begraafplaats ontruimen ten behoeve van een parkeerplaats waartegen wij aan het

einde van de jaren tachtig protesteerden, zal niet meer zo snel gebeuren. Het gaat nu meer om goed onderhoud en graven netjes geschiedkundig in beeld brengen. Mijn dochter, inmiddels tegen de zestig, werkt als vrijwilligster in haar dorp regelmatig op de begraafplaats. Voor zulke begraafplaatsen moeten we ons hard maken.

Ik kom zelf meer uit de geschiedenishoek en ben genealogisch geïnteresseerd. Ik lees nu het boek Graven spreken. Het gaat over de grafcultuur in de middeleeuwse en

IN HET KLUJUNGSBOS IN PATERSWOLDE IN 2009 FOTO: BERT PIERIK

COLOFON

Terebinth XXVII (2013-3), ISSN: 1382-5259. Tijdschrift voor Funerair Cultuur. Uitgave van Vereniging de Terebinth.

Redactieadres

Kantershof 372, 1104 GV Amsterdam
020 - 609 0583; eindredacteur@terebinth.nl.
Ook voor advertenties en inlegvellen

Redactie

Wim Cappers (hoofdred.), Selma Damsma, Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Jannes H. Mulder, Bert Pierik (fotored.), Liesbeth Vermeulen (eindred.)

Inleverdata van kopij

Terebinth verschijnt vier keer per jaar: rond 1 maart, 1 juni, 1 september en 1 december. Inleverdatum kopij in 2013: 25 oktober.

Digitaal

www.terebinth.nl
www.facebook.com/TijdschriftTerebinth
https://twitter.com/deterebinth

Lidmaatschap

Het lidmaatschap kost in 2013 voor personen € 25,- voor elke huisgenoot € 10,- en voor organisaties € 80,- per jaar. Bibliotheek en media kunnen zich abonneren voor € 25,-
Overmaken op rekeningnummer 33 55 36 (ING) van Vereniging De Terebinth. Losse nummers kosten € 4,- per exemplaar (inclusief verzendkosten).

Dagelijks bestuur

Voorzitter: Bartho Hendriksen, voorzitter@terebinth.nl; Secretaris: Annie van 't Zand-Boerman, secretaris@terebinth.nl; Penningmeester, penningmeester@terebinth.nl;

Bureau Vereniging de Terebinth

A. van 't Zand-Boerman, Apeldoornsestraat 36, 8266 AM Kampen
038 - 331 2377, bureau@terebinth.nl.

Doelstelling

De Terebinth is een onafhankelijke landelijke vereniging die zich inzet voor de funerair cultuur in Nederland. Behoud van en aandacht voor waardevolle kerkhoven, begraafplaatsen en gedenktekens staat daarbij voorop. Verder streeft zij naar een brede toegankelijke funerair structuur, waarin burgers gemakkelijk hun weg weten te vinden en waar informatie in alle openheid voor iedereen voorhanden is. De vereniging pleit een goede en respectvolle zorg voor onze doden en hun nabestaanden.

© Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.